

TOPONÍMIA DE LA VILA D'EIVISSA AL LLIBRE DEL MOSTASSAF¹

Antoni FERRER ABÁRZUA

EL MOSTASSAF I EL LLIBRE DEL MOSTASSAF D'EIVISSA²

El càrrec de mostassaf, oficial de les ciutats i viles de la corona d'Aragó, fou una adaptació del *muhtasib* islàmic documentada per primer cop a la ciutat de València, des d'on es va estendre per la resta de la corona. El *muhtasib* també era anomenat *sahib al suq*—el senyor del mercat— terme que fou fonetitzat *zabazoque* en castellà. El *muhtasib* tenia, a les *madines* islàmiques, funcions anàlogues a les que passarà a tenir el mostassaf de la corona d'Aragó. Aquestes eren principalment el control dels pesos i mesures amb què es regien les transaccions dels productes en els mercats i també els destinats a l'exportació, vigilava la qualitat dels queviures i la rectitud dels preus, els fixava i feia complir les disposicions reials o municipals relatives a proveïment d'aliments, també tenia competències en urbanisme i higiene i, en general, sobre totes aquelles coses que afectaven la vida urbana. En general, el mostassaf tenia el seu camp d'activitat a l'interior de les ciutats i viles i dins d'aquestes a les places i llocs de mercat.

A Eivissa el càrrec de mostassaf fou creat per privilegi reial l'any 1343. El nou oficial depenia totalment dels jurats i consell de la universitat, encara que el governador reial sempre hi exercia un cert control:

“capítols ordenats en lo libre del mostasaph (...) loats e confirmats per los magnífic governador e altres oficials dels senyors de la present ylla, vila e castell de Eviçe”³

Per al seu regiment s'ordenaren diferents capítols o ordinacions que eren recollides en els llibres coneguts com del mostassaf⁴. Com que al llarg dels anys s'hi afegien disposicions i d'altres queien en desús, aquests llibres eren renovats cada cert temps, també perquè devien patir un sever desgast.

En el cas d'Eivissa, el còdex de mostassaferia que ens ha arribat conté disposicions datades des de la segona meitat del segle XIV fins als primers anys del segle XVI i algunes de posteriors, afegides per altres mans durant aquell segle i el vinent. Segurament ja en el moment de la creació del càrrec es demanaren informacions a Mallorca i a València que degueren influir en la forma, redacció i contingut de les ordinacions recollides en el llibre que regia el mostassaf en les seues actuacions. De qualsevol manera les disposicions dels llibres de mostassaferia permeten entendre la problemàtica general que afectava les ciutats medievals i l'específica de cada una d'elles. L'ofici de mostassaf estava pensat per dirimir

d'una manera ràpida i directa els conflictes que sorgien en el dia a dia del mercat, per això els seus judicis eren sempre verbals i inapel·lables; en ells sovint es rebia l'assessorament d'entesos de la matèria en qüestió.

EL PAPER DEL MOSTASSAF, NOMS I TOPÒNIMS DEL CÒDEX

Entre les competències del mostassaf entrava part de la sempre problemàtica qüestió del proveïment d'aliments i és que tot i la canalització cap a la vila d'Eivissa dels excedents agraris, sovent la producció de queviures era insuficient. El llibre del mostassaf recull la prohibició taxativa d'extreure vitualles de l'illa sense el parer favorable de les autoritats, fins i tot el peix pescat en les seues aigües havia de ser dut, irremissiblement i sota penes gravíssimes⁵, a la plaça de la Cort:

“...tota qualsevol persona stranya o privada qui pascarà o pascar farà en les illes de Eviçe e de Formantera o de l'Spardell e de les Conilleres, del Vedrà, per qualsevol loch de les altres illes a la dita illa de Eviça subjectes, sia tingut de aportar tot peix que pendrà fresch al port del Castell de la dita illa de Eviça e a la plaça complidament a vendre a la gent a menut...”

El peix que no era venut podia salar-se per a la seua conservació o, simplement, llançar-lo “a la Portella” quan era pudent. En cap cas el peix que era portat al moll es podia vendre allí mateix, s'havia de pujar a l'anomenada, en una altra ordinació, “plaça de la Pescateria”:

“tot peix que hauran venal de present que sia al Pont vengua a la plaça e que no n vena gens a la mar”

Es dóna el mateix cas amb la llana, i una ordinació prohibeix que “ningun hom strany ni privat no gos traure lana de la illa de Eviçe ni de Formantera”. L'esment de Formentera fa encara més interessant aquesta disposició.

Els revenedors de productes generalment eren mal vistos i fins i tot prohibits, només podien treballar enllà de certs límits, mai dins la població, per evitar l'encariment excessiu dels productes. Per exemple les cabres i la caça només es podien vendre o comprar per vendre més enllà del

“reffal d'en Berenguer Gamundí e d'en Belver e del camp qui és appel·lat d'en Cluquell e del raffal d'en Maçot.”

Els cabrits s'havien de vendre “de l'alberch que era de n' Arbúcies ensús”. Igualment el còdex prohibia tenir ramats de bestiar de més de cinc caps “al Trabuquet ni en totes les faldes del Castell”; l'excepció era el bestiar dels carnissers destinat a ser sacrificat. Justament per una ordinació sobre la carnisseria sabem el nom de dos jurats del segle XIV: Jordi Castelló i Guillem Maçot; i per una altra sobre el peix, del 14 de maig de 1479, coneixem altres tres noms, segurament també jurats: “Anthoni Marí, Guillem Clapés e Bartholomeu Rosselló”.

Les ordinacions referides a la higiene pública i les que posaven límits als moviments dels esclaus per la vila són especialment riques en topònims i dades sobre l'espai urbà; així no es podien “fer sutzures ni gitar sutzures ni aygües desordenades en les carreres de la vila ni del Arrabat”, tampoc no es podien llençar brutors “ni scombradures en les portelles sinó passats los senyals envers la mar que són a les portelles e en altres lochs assignats”. També estava privat “pendre pedres ni terra de la ora del val del Castell ni del arrabat ni encara sacudir ni stendre pells o cuyram a XXX brasses de la ora del val luy”. També havien d'estar en condicions els “camins que sien en l'orta de Vila qui haien clavegeres o no”, igualment

s'advertia que "tot hortolà ni altra persona no gos gitar ni fer gitar en los camps de la Orta del Castell negunes coses les quals enlegesquen ni ensutzesquen los camps". Tampoc no s'havia de tirar "terra ni pedres del camí de la Torra de la Mar daval lo camí" ni "gitar niguna sutzura ni aygües desordenades al portal de la Mar ni per finestres o clavegeras ni terrats de murs sinó de matí o ora de tancar la porta" com tampoc se'n podien tirar "en nengun carrany que sia entre mur e barbacana ni entre lo mur e alberchs". Igualment està prohibit "lavar draps ni benyar en los pous ni en les piques de aquells ni en los lats". També es multava per "cascun porch qui fora de l'alberch desfermat trobat serà en lo Castell ni en lo Rabat ni en les portelles ni en totes les faldes del Castell".

Els esclaus, els tallats, setmaners, llogats, etc., en general persones sense la condició de ciutadans, propietat d'altri o en procés d'enfranquiment tenien limitats els seus moviments per Vila i els voltants; així una ordinació diu que: "negun moro catiu o franch qui sia bastaix no gos passar lo pou del Portall de la Mar per anar a la Deraçana o a la ribera de la mar de aquella", tampoc no podien entrar a la "Dreçana" i els serradors no podien "serrar a Mar sinó del pou del Portal de la Mar anant a mà dretavia al cantó d'en Sibrià prop les eres". També estava estipulada la jornada de feina: "que tot logater crestià o tallat o catiu o cativa que logat serà ab null hom de Penedès tro al vinyet de Cària sia tengut de ésser a la dita faena com lo sol exirà en que no n'ysque fins al solpost." És a dir de sol a sol.

S'establia igualment que "ninguna fembra franca qui habit ni stiga en lo Bordell del dit Castell no gos acollir dins casa sua per qualsevulla causa o rahó neguna cativa". Una altra disposició ordena que "tot botiger stranger qui no tenga muller en Eviça degua e sia tengut star e habitar del portal d'en Valentí en amunt e negú botiger qui no tenga muller no puxa estar en l'Arrabat".

Les contravencions de les ordinacions del mostassaf eren castigades amb penes pecuniàries que anaven dels pocs sous a una o dues lliures. En el cas que el castigat fos un captiu o persona en procés d'enfranquiment i no tengués diners per fer efectiva la multa, aquesta es commutava per un càstig físic de cinquanta o cent assots. Aquestes fuetades es donaven en lloc públic a manera d'exemple. Aquest lloc era la "plaça de la Cort" o simplement "la plaça" i també la "plaça Comuna" i ja en les ordinacions pertanyents al segle XV s'assignava amb aquest fi el lloc de l'Escala, esmentat més freqüentment com l'Escaleta. També a ordinacions d'aquest segle s'estipula que els diners de les multes es divideixin en tres parts, una de les quals anava destinada a "l'obra de Madona Sancta Maria", actual Catedral.

L'aigua era un element important a qualsevol població. La vila d'Eivissa no tenia a l'interior de les seues murades més que alguns pous com el "pou del Portal de la Mar" i les cisternes de les cases. Prop del peu dels murs hi havia l'Abeurador, anomenat l'abeurador Comú o l'abeurador del Prat, que era servit per una sènia: "l'aygua que exirà de la cínia del torn obligat a l'Abeurador Comú". Al costat de l'abeurador no s'hi podien "lavar pells de bèsties ni draps ni ortalissa" "ni que negun en la plaça del dit Abeurador no gos amerar calç ni posar sutzura"

Apareixen en el còdex topònims no urbans ni propers al nucli edificat, com els molins de Santa Eulària i els estanys i el Carregador de les salines. I a part dels ja esmentats de l'Espardell, les Conilleres, etc. al còdex apareixen d'altres topònims que designen llocs més llunyans:

"Ítem, que tot baxador de draps degue baxar tot drap de la terra e de les Ylles e de Spanya e de Cathalunya e de Lengudoc..."

Així mateix també s'esmenten la ciutat de Mallorca i de València.

LA VILA D'EIVISSA A LA BAIXA EDAT MITJANA

L'Eivissa baixmedieval heretà dels temps anteriors la seua situació en un punt elevat, talaia d'un extens pla que des del nivell de la mar assolit al sud-oest, a les Salines, té una progressiva elevació vers l'interior de l'illa, de més abrupta orografia malgrat mostrar algunes planes ben aptes per al conreu.

Fins a dates molt recents, la ciutat d'Eivissa ha estat l'única aglomeració urbana de tot l'arxipèlag. Els pagesos vivien a cases aïllades, separades unes de les altres i situades sobre els camps que treballaven. La dualitat ciutat/camp es feia així molt intensa. La causa de l'existència d'un sol nucli urbà cal buscar-la en els escassos recursos de l'illa. La llavors vila d'Eivissa, generalment anomenada simplement Vila, a pesar del qualificatiu oficial de ciutat que té des del segle XVIII, atreia una part de la producció de la pagesia i també el muntant dels censos i dels delmes pagats, generalment en espècie, pels pagesos. La fèrtil plana de reguiu que s'estenia al voltant del puig de Vila fomia la ciutat de verdures i fruites mentre que la resta de l'illa aportava blat, oli, vi, figues, animals, etc. La majoria d'embarcacions de l'illa hi tenia el seu port i assortia de peix el mercat.

El llibre del mostassaf, que ens situa com s'ha dit en el marc físic de l'Eivissa del darrer quart del segle XIV i de tot el XV, ens parla d'una localitat dividida en tres parts ben diferenciades: el castell, a la part superior; la vila i un raval voltat de murades, almenys, ja en el segle XV. Al voltant d'aquest nucli tripartit apareixen les instal·lacions portuàries i, molt més lluny, els estanys de la sal i els molins fariners de Santa Eulària.

La disposició d'aquests tres recintes respon a una fesomia heretada del món islàmic. El castell està situat al punt més elevat d'un puig de pronunciades pendents i la seva part de migjorn dóna directament a l'exterior de la fortificació. Des del castell i l'Almudaina –la ciutadella, en àrab– segon recinte del complex que no apareix esmentada al còdex, parteixen dues murades descendents que abracen la vila situada en el vessant nord del turó. El Raval ocupa la part inferior, separat de la Vila per un llenç de murs on segurament s'obria la porta d'en Valentí, mentre que en les seues murades exteriors s'obria l'important portal de la Mar que comunicava amb el camí del mateix nom i amb la zona anomenada "a Mar" on hi havia la Drassana.

Les activitats econòmiques del conjunt apareixen centralitzades en la plaça de la Cort o, simplement, la Plaça, cap a la qual s'obrien el Castell, l'església parroquial, la Pabordia, la Cort dels consenyors i la casa de la Universitat.

Com ens indica el propi llibre del mostassaf tot el recinte era envoltat de murades i aquestes, almenys en part, de barbicanes i fossats. Però, dins i més enllà d'aquests límits físics, n'hi havia uns altres, com hem vist, que reglaven la vida urbana i compartimentaven encara més el teixit urbà. Diferents ordinacions organitzaven i assignaven un lloc a cada activitat i fins i tot acotaven l'accés de determinats indrets. En general hi ha una tendència a evitar la venda de queviures a la part baixa de la vila, cosa que aniria en detriment de la plaça del mercat, situada quasi a la part més alta del puig de Vila. Els revenedors no podien actuar més que enllà de certs límits. Els esclaus no havien d'entrar a la drassana segurament perquè no veiessin quins vaixells hi havia en construcció o per evitar posar al seu abast aixes, aixols, destrals o altres eines que poguessin usar com a armes. No és moment ara d'analitzar a fons aquestes ordinacions, però sí de recordar que sovint les prohibicions es dicten perquè la cosa prohibida es fa generalment o amb prou freqüència com per preocupar el consell de la Universitat, que les promulgava.

Seguidament ofereix un llistat dels noms de persona, de lloc i els càrrecs personals que apareixen en la part de redacció uniforme del còdex⁶. Cal advertir que se n'ha normalitzat l'ortografia, excepte en el cas dels noms i cognoms que s'han deixat tal qual com apareixen al còdex.

- A Mar
- Abeurador Comú
- Abeurador del Prat
- Alberge de n' Arbúcies
- Anthoni Marí (jurat)
- Arbúcies
- Arnau Aymar (síndic?)
- Arquebisbe de Tarragona
- Bartholomeu Rosselló (jurat)
- Berenguer Salvador (notari)
- Bordell del Castell
- Camí de la Torre de la Mar
- Camp d'en Cluquell
- Cantó d'en Sibrià
- Carregador
- Castell
- Castell d'Eivissa
- Catalunya
- Ciutat de Mallorca
- Ciutat de València
- Conilleres, les
- Cort, la
- Drassana
- Eivissa
- Eres, les
- Escala, l'
- Escaleta, l'
- Espanya
- Espardell, l'
- Formentera
- Governador
- Guillem Clapés (jurat)
- Guillem Maçot (jurat)
- Illes, les
- Jordi Castelló (jurat)
- Llenguadoc
- Mercat, el
- Molins de Santa Eulàlia
- Paborde de Tarragona
- Penedès
- Pere Llobet (carnisser)
- Plaça Comuna
- Plaça de Cort
- Plaça de la Pescateria
- Pont, el
- Portal d'en Valentí
- Portal de la Mar
- Portella, la
- Presó, la
- Rafal d'en Berenguer Gamundi
- Rafal d'en Maçot
- Rafal d'en Vellver
- Raval
- Regne de Mallorca
- Rei d'Aragó (Alfons el Magnànim)
- Torre de la Mar
- Trabuquet, el
- Universitat, la
- Vall, el
- Vedrà, el
- Vila
- Vinyet de Cària

NOTES

- ¹ Tenim prevista l'edició d'un estudi històric basat en el *Llibre del Mostassaf d'Eivissa* que inclourà la transcripció d'aquesta important font. Aquest treball és fruit de l'adaptació d'una de les seues parts.
- ² El *Llibre del Mostassaf d'Eivissa* fou objecte d'una edició facsimilar per part dels Amigos de Ibiza i a cura d'Amadeu J. Soberanas l'any 1977, encara que no hi consten uns folis que apareixen escrits de diferents mans a la part final de còdex.
- ³ Per evitar carregar de notes el present treball hem optat per no consignar el lloc exacte de cada un dels fragments del *Llibre del Mostassaf d'Eivissa* que hem utilitzat; cal entendre, doncs, que les cites no anotades pertanyen a aquest còdex.
- ⁴ Es conserva un important nombre de llibres de mostassaferia, entre els ja publicats hi ha els de València, ciutat de Mallorca, Barcelona, Castelló, Granollers, Catí, Sabadell, Juneda, etc.
- ⁵ S'estipulava una alta multa i "cremar la barqua o vaxell" que tregués peix sense consentiment de la Universitat.
- ⁶ Únicament oferim els que apareixen a la part del còdex escrita d'una sola mà, corresponent als primers anys del segle XVI.